

У ЛІСАХ ПІВНОЧІ

Проминувши останні миршаві деревця і рідкий чагарник, втомлений подорожанин потрапить у саме серце пустелі. Здавалося б, скнара Північ не потерпить нічого живого, проте є тут великі ліси, широкі й веселі простори. Та люди про це тільки-тільки дізнаються. Лише вряди-годи заходили сюди мандрівники, але досі ще ніхто з них звідси не повернувся, щоб розповісти про ці землі світові.

Це справді лихий край, безплідна пустеля під Полярним колом, похмура й невесела батьківщина пижмового бика і сухореброго тундрового вовка. Такою знайшов цю країну Евері Ван-Брант; безрадісні, непривітні, безлісі простори, де тільки нужденний обрісник та мох ледве вкривають землю. Але коли він, нарешті, дістався тих місць, що їх позначають на карті білими плямами, то побачив багатющі глицеві ліси, які нікому навіть не снилися, і надібав на такі племена ескімосів, про існування яких ніхто ніколи й не здогадувався. Він давно мав на меті (до цього вабило його і славолюбство) знищити ці білі плями на карті, позначити на них гори, ущелини, водні басейни і хвилясті лінії річок; тому з подвійною втіхою думав він про недвозначно реальні ліси та тубільні селища в цім краю.

Евері Ван-Брант, або точніше професор геологічного інституту Е. Ван-Брант, був помічник начальника експедиції і начальник окремого її загону. Відійшовши з своїми людьми вбік, миль на п'ятсот понад притокою Телону проти води, він несподівано натрапив на одне з невідомих селищ. Він ішов попереду, а за ним, на силу пересуваючи ноги, плентались восьмеро чоловік. Двоє були франко-канадські провідники, а решта — кремезні індіани племені крі з Манітоба-вей. Лише він один був чистий англосакс, і кров, бурхливо переливаючись у жилах, кликала його йти за традиціями предків. Йому здавалося, що поруч нього тіні Клайва й Гастінгса, Дрейка й Релея, Генгеста й Горси[55].

Він аж тремтів від радісного збудження, що от він перший із людей своєї раси вступає в це далеке північне селище. Його супутники помітили, що він, ніби скинувши з себе втому, прискорив ходу.

Коли мандрівники підходили до селища, воно зовсім спорожніло. Уся людність вийшла напроти них: попереду йшли чоловіки з луками й списами наготові, а позаду наполошено тулилися жінки та діти. Ван-Брант підніс угору правицю — знак миру, зрозумілий усім народам. Тубільці відповіли тим самим. Та нараз із натовпу вибіг якийсь чоловік в оленячих шкурах і, простигши Ван-Брантові руку, вигукнув звичне: "Здорові були!" Його темно-бронзове засмагле обличчя геть заросло бородою, але Ван-Брант, на превелике своє розчарування, пізнав у ньому людину білої раси.

— Хто ви? — спитав він, стискаючи простягнену руку. — Андре?[56]

А хто це Андре? — спитав і собі незнайомець.

Ван-Брант уважно на нього подивився.

— Можу заприсягтись, ви тут уже давненько!

— П'ять років, — відповів чоловік, і промінь гордості спалахнув у нього в очах. — Але ходім, поговоримо.

— Нехай стануть табором поруч, — додав він, перехопивши погляд, що Брант кинув на своїх товаришів. — Старий Тантлач подбає про них. Ходім.

Повернувшись, він швидко попростував до селища. Ван-Брант пішов за ним слідом. Безладно розкидані вігвами були обтягнені лосячими шкурами, і їх, мабуть, ставили там, де зручніше, бо ґрунт навкруги був дуже нерівний. Ван-Брант оглянув пильним оком оселі й одразу прикинув:

— Двісті чоловік, не рахуючи дітей, — сказав він. Бородань кивнув головою.

— Так, близько того. А ось тут і я живу... трохи збоку. Як бачите, тут менше людей. Сідайте... коли ваші люди зварять щось їсти, то й я з вами попоїм. А чай — я вже забув, який він і на смак... П'ять років — і ні разу не покуштував, навіть і запаху не чув... І тютюн є? Дякую... І люлька?.. Добре!.. Тепер тільки б сірника. Побачимо, чи це зілля не розпахтілося...

Він обережно, як справжній лісовик, черкнув сірником, заслонив полум'я так, ніби воно було єдине в світі, втягнув у себе дим, задумливо затримав його і помалу, смакуючи, випустив крізь стулені губи. Обличчя йому ніби полагідніло. Він одхилився назад, очі його трохи притуманіли. Безмірно задоволений, він глибоко зітхнув і раптом сказав:

Боже! До чого ж смачнюще!

Ван-Брант співчутливо притакнув головою.

— П'ять років, кажете?

— П'ять років. — Чоловік знову зітхнув, — Вам, звичайно, хочеться знати, як це трапилось. Історія досить дивна... але розповідати, власне, нема про що. Я прийшов з Едмонтонa полювати на пижмового бика. Тут з нами — зі мною, Пайком та іншими, — скоїлося нещастя: голод, незгоди — звичайна річ. Товариші мої погинули, я без харчів, без нічого... Я єдиний вижив і доповз, мало не рачки, сюди, до Тантлача.

— П'ять років, — пробурмотів Ван-Брант, ніби згадуючи, що було п'ять років тому.

— П'ять років минуло в лютому. На початку травня я вже перебрався через Велике Невільниче озеро.

То ви — Ферфакс? — перебив його Ван-Брант.

Чоловік кивнув головою.

— Чекайте, дайте мені згадати... Джон... Ви — Джон Ферфакс!

— Звідки ви знаєте? — ліниво спитав чоловік, увесь поринувши в пускання калачиків диму.

— У газетах про це тільки й писалось тоді. Преванш...

— Преванш! — Ферфакс вирівнявся і відразу пожвавішав. — Ми загубили його в Курних горах.

— Так, але він звідти вибрався.

Ферфакс відхилився назад, і знову заходився пускати дим калачиками.

— Я радий це чути, — задумливо сказав він. — Упертий був чолов'яга, коли забирав собі щось у голову. То він живий? Ну, я радий.

П'ять років... Слова ці невідступно стриміли у мозкові Ван-Бранта, і перед очима, як живий, постав образ Емілі Саутвейт. П'ять років...

Низько над землею з криком летіла зграя диких гусей. Завваживши селище, вони раптом повернули на північ, проти тьмяного сонця. Ван-Брант недовго міг простежити за ними. Він вийняв годинника — перша година ночі. На півночі хмари були ніби закривавлені. Густо-червоне сонячне проміння кидало на чорні ліси якесь лиховісне світло. Повітря було напрочуд тихе й непорушне, здавалося, не ворухнеться ані голка на соснині. Найтихіші звуки з селища чути було чітко й виразно, як сигнал сурми. Індіяни і французи-провідники, піддаючись чарам цієї дивної тиші,

перемовлялися впівголоса. Навіть кухар, і той мимохіть менше гримотів казанком та сковородою. Десь плакала дитина, а з глибини лісу срібною струною бриніло тужливе жіноче голосіння: о-о-о-о-га-га-га-га-га а-а-а о-о-о-о-а-га-га-га-а!

Ван-Брант відчув, як дрижаки побігли у нього по тілу, і збуджено потер руки.

— Отже, вони вважали мене мертвим? — тихо запитав його співбесідник.

— Авжеж! Ви не поверталися, і ваші приятелі...

— Не забарились про мене забути, — доказав Ферфакс з хрипким задирливим сміхом.

— А чому ви не вернулися?

— Трохи через те, що не було бажання, а трохи через незалежні від мене обставини. Бачите, коли я познайомився з Тантлачем, він лежав з поламаною ногою. Справа була кепська. Я дав раду нозі і вилікував його. Але й сам я дуже знемігся, отже, мусив перше набратися сил, а тоді вже куди рушати. Я був першою білою людиною, яку він побачив, і йому здалося, що я надзвичайний мудрець. Та й справді, я показав таки багато корисного його племені. Між іншим, я навчив їх воєнної тактики, і вони звоювали чотири сусідніх племені, — їхніх селищ ви ще не бачили, — і Тантлач став правити всім цим краєм. Зрозуміла річ, вони цінували мене дуже високо, так що, коли я, нарешті, вирішив піти від них, вони й слухати про це не хотіли, їхня гостинність дійшла до того, що вони приставили до мене двох людей, які день і ніч стежили за мною. Тантлач запропонував мені винагороду, — тобто деякою мірою винагороду, — а оскільки мені було байдуже — лишатись чи піти, то я й лишився.

Я знав вашого брата у Фрейбурзі[57]. Я Ван-Брант.

Ферфакс рвійно нахилився вперед і потиснув йому руку.

— То ви давній приятель Біллі? Бідолаха Біллі! Він часто розповідав мені про вас.

— Чудне місце для зустрічі, правда? — додав він, обвівши поглядом первісний краєвид. Хвилину прислухався він до тужливих нот жіночого голосіння. — Її чоловік потрапив у лапи до ведмеда, і вона тяжко сумує за ним, — пояснив він.

— Звіряче життя! — байдливо зауважив Ван-Брант. — Я гадаю, що після п'яти років такого животіння цивілізація здасться вам особливо привабливою. Що ви на це скажете?

— Не знаю, — обличчя у Ферфакса збайдужіло. — Вони все ж таки чесний народ і живуть, як самі вміють. І потім вони надзвичайно прості, немудровані. Почуття у них не дрібниться на тисячу й одне витончене переживання. Вони люблять, бояться, ненавидять, гніваються, тішаться щастям — у найпростішому, звичайному і нехибному розумінні цих слів. Може, це й звіряче життя, проте жити так легко. Ніяких залицянь, ніяких зальотів. Коли вас уподобала жінка, вона просто скаже вам про це, коли вона зненавидить вас, то теж скаже про це. Ви можете побити її, коли вам спаде на думку, але справа в тому, що вона напевно знає, чого ви хочете, а ви знаєте, чого вона хоче. Ніяких помилок, ніяких непорозумінь. Після гарячкової нашої цивілізації це навіть принадно. Розумієте?

— Ні, це зовсім непогане життя, — додав він, помовчавши. — Досить добре, як на мене, і я лишусь тут.

Ван-Брант задумливо схилив голову, і легенька посмішка з'явилась йому на устах. Ніяких залицянь, ніяких зальотів, ніяких непорозумінь!.. Ферфакс також нелегко переживав, що Емілі Саутвейт якось "потрапила в лапи до ведмеда". І він був зовсім не такий уже поганий ведмідь, цей Карлтон Саутвейт.

— Але ж ви підете зі мною, — упевнено промовив Ван-Брант.

— Ні, не піду.

— Підете!

— Тут вельми легко живеться, кажу ж вам, — переконано правив своєї Ферфакс. — Я розумію все, і мене розуміють. Зима й літо мелькають тут, як сонячне світло миготить крізь частокіл, коли йдеш повз нього, і зміни року — це наче плями світла й тіні, і час минає, і життя минає, а тоді... тужливе голосіння в лісі і морок. Ось послухайте!

Він підняв руку. Серед тиші й мовчання срібною струною тяглась і тремтіла жіноча туга. Ферфакс тихо підхопив той голос:

— О-о-о-о-о-га-га-а-га-а-а-а! О-о-о-о-о-а-а-га-а! — співав він. — Хіба ви не чуєте? Хіба ви не бачите? Голосять жінки! Похоронні співи! Моє волосся сиве й довге, як у патріарха. Мої шкури так пишно обвивають моє тіло, і мій мисливський спис поруч мене. Хто може сказати, що це погано?

Ван-Брант холодно поглянув на нього.

— Ферфаксе, ви страшенний дурень! Хоча правда, п'ять років такого життя можуть приголомшити хоч кого. Стан вашого здоров'я дуже поганий. Крім того, Карлтон Саутвейт помер...

Ван-Брант не поспішаючи натоптав собі люльку і запалив її, не перестаючи непомітно і з цікавістю стежити за своїм співрозмовником. У першу мить очі Ферфаксові блиснули, він стиснув кулаки, підвівся був, а тоді м'язи послабли, і він глибоко задумався. Майкл, кухар, дав знак, що вечеря готова, але Ван-Брант також знаком наказав йому зачекати. Важка мовчанка зависла над ними. Ван-Брант внюхувався в лісові запахи: відгонило цвіллю, гнилим зіллям і живицею з шишок та глиці, смачно

тягло димом від вогнищ. Ферфакс двічі поглянув на нього мовчки, потім, нарешті, спитав:

— А... Емілі?..

Три роки, як овдовіла, і все ще вдова.

Знову довга мовчанка, яку перервав Ферфакс.

— Мабуть, ви маєте слухність, Ван-Бранте. Я піду з вами, — сказав він з простодушною усмішкою.

— Я знав, що ви підете, — Ван-Брант поклав йому руку на плече. — Звісно, наперед нічого не можна сказати, але я собі уявляю... в її становищі... її не раз сватали...

— Коли ви рушаєте? — перепинив його Ферфакс.

— А от нехай тільки мої люди трохи виспляться. До речі, час вечеряти. Майкл уже гнівається.

Після вечері, коли індіанці й провідники позагортались у свої укривала і захропли, обидва чоловіки все сиділи коло вогню, що ледве жеврів. Треба було поговорити багато де про що: про війну, політику, нові винаходи, про всякі події, про спільних приятелів, про весілля, про похорони — про цілі п'ять років історії, адже Ферфакс жадав знати все.

— Отже, іспанський флот у Сантьяго[58] загнано в глухий кут, — розповідав Ван-Брант, коли враз легкою ходою до них підійшла молода жінка. Спинившись біля Ферфакса, вона хапливо зазирнула йому в лице, а тоді перевела тривожний погляд на Ван-Бранта.

— Ватагова, Тантлачева, донька, тобто королівна, — пояснив Ферфакс, зашарівшись. — Коротко кажучи, одна з винагород, що змусили мене лишитись. Тум, це Ван-Брант, мій приятель.

Ван-Брант простяг руку, але молода жінка не поворухнулась і не змінила свого суворого вигляду. Не пом'якшала жодна рисочка, не здригнулась жодна лінія на її обличчі. Вона дивилась йому просто в очі гострим допитливим поглядом.

— Що вона розуміє! — засміявся Ферфакс. — Вперше її знайомлять з людиною... Ну, то, як ви кажете, іспанський флот опинився в глухому куті у Сантьяго?

Тум сіла на землю поруч свого чоловіка, нерухома, як бронзова статуя, тільки палкі очі запитливо перебігали з одного обличчя на друге. І під цим настирливим поглядом Евері Ван-Брант мимоволі став нервуватися. Йому здавалося, що ці чорні очі пропікають його, і саме посеред докладної розповіді про бій він затнувся, заплутався і не зразу згадав, про що був провадив мову. Ферфакс сидів, обійнявши руками коліна і забувши про люльку. Він увесь поринув у те, що розповідав Ван-Брант, і підганяв його, коли той зупинявся або затримувався. Світ, що він його вважав зовсім забутим, знову поставав перед ним.

Минула година, друга. Ферфакс неохоче звівся на ноги.

— То ви кажете, що Кронье[59] приперли до стіни?.. Почекайте трошки, я тільки збігаю на хвилинку до Тантлача. Він вас чекатиме. Стрінетесь з ним після сніданку... Гаразд?

Він зник між соснами. Ван-Брант пильно подивився в гарячі очі молодої жінки. П'ять років, думав він, а їй тепер не більш як двадцять! Дивне створіння! Ніс, як у кожної ескімоски, мусив би бути тільки маленький натяк на плескуватий ніс, а дивіться: він навіть орлиний, з делікатно окресленими чутливими ніздрями, неначе в якої леді світлішої

раси... Безперечно, Евері Ван-Бранте, тут звідкись домішка індіанської крові. Але тобі, Евері Ван-Бранте, однак, нічого так нервуватися, вона ж тебе не з'їсть, вона тільки жінка, та ще й непогана жінка. Скорше східний, аніж тубільний тип. Очі великі, досить широко посаджені, трошки тільки нагадують монгольську розкосість. Тум, ви аномалія. Ви не на своєму місці серед цих ескімосів, хоч би ваш батько й був ескімос. Звідки була ваша мати? Або ваша баба? Тум, ви красуня, застигла холодна маленька красуня, і в жилах ваших клекотить лава Аляски... будь ласка, не дивіться на мене так.

Він засміявся і підвівся на ноги. Її пильний погляд бентежив його. До мішків з харчами підлазив собака. Ван-Брант намірився прогнати його і, поки повернеться Ферфакс, поскладати мішки в безпечнішому місці. Тум спинила його порухом руки і встала, все так само пильно дивлячись на нього.

— Ти? — спитала вона тією мовою, що майже не різниться від Гренландії аж до миса Барроу. — Ти?

На її промовистому обличчі можна було прочитати всі запитання, які були в цьому короткому "ти" — і хто він такий, і чого він тут, і що він має до її чоловіка, — одне слово, все.

Брат, — відповів він тією самою мовою, широким рухом показуючи на південь, — ми брати, твій чоловік і я...

Вона похитала головою...

— Недобре, що ти сюди прийшов...

— От переночую і піду.

— А мій чоловік? — палко, з тремтінням у голосі спитала вона.

Ван-Брант знизав плечима. Глибоко десь заворушилось почуття сорому за щось і за когось, і підіймався гнів на Ферфакса. Він глянув на молоду дикунку й відчув, як хвиля гарячої крові залляла його лице. Вона була просто жінка — це й усе. Жінка!.. Давня історія, що вічно повторюється, стара, як сама Єва, і юна, як промінь першого кохання...

— Мій чоловік! Мій чоловік! — палко повторювала вона. Лице їй потемніло, а з очей дивилось на нього кохання Одвічної Жінки, жінки-самиці, що не знає милосердя.

— Тум, — почав він по-англійському, поважним тоном, — ти народилась у північних лісах і жила тільки рибою та м'ясом, боролася з холодом і голодом і весь час жила найпростішим життям. Але є багато речей далеко не таких простих — ти їх не розумієш і ніколи не зрозумієш. Ти не знаєш туги за далекою домівкою, ти не розумієш, що значить тужити за коханою жінкою. А та жінка вродлива, Тум, у неї благородна краса. Ти була дружиною цьому чоловікові, ти віддавала йому всю себе, але цього дуже мало і це дуже примітивно. Занадто мало й примітивно для людини з іншого світу. Його ти ніколи не розуміла і не можеш розуміти. Так повинно бути. Ти тримала його в своїх обіймах, але ніколи не володіла серцем цього чужинця, що дивився на кожну пору року, як на плями світла й тіні, і думав про жахливий кінець. Мрія, невловима мрія — ось чим був він для тебе. Ти розкривала обійми перед образом і стискала тінь; ти віддавалася людині, але ділила ложе з примарою людини. Так за прадавніх часів було з дочками смертних, коли вони припадали до вподоби богам. А проте ж, Тум, повір, що не хотів би я бути на місці Джона Ферфакса, якому колись безсонними ночами ввижатиметься не золотаве, сонячне волосся жінки, що спить поруч нього, а темні коси подруги, покинутої в лісах Півночі.

Тум не розуміла, що він казав, але слухала з такою напруженою увагою, неначе від його слів залежало ціле її життя. Почувши ім'я свого чоловіка, вона викрикнула по-ескімоському:

— Так! Так! Ферфакс! Мій чоловік!

— Дурненька, бідолашна дівчина! Як він міг бути твоїм чоловіком?

Але вона не могла зрозуміти англійської мови, і їй здалося, що він глузує з неї. Очі її спалахнули німою, несамовитою люттю жінки-самиці, і була мить, коли Ван-Брант подумав, що вона от-от, наче пантера, кине́ться на нього.

Він вилаявся подумки і дивився, як поволі гнівне полум'я збігало з її лица, і воно все засвітилось тихим блананням. Жінка поступилась перед силою і мудро озброїлася своєю кволістю.

— Він мій чоловік, — лагідно сказала вона. — Я ніколи не знала іншого, і ніколи того не буде, щоб я зазнала іншого. І не може він піти від мене.

— Та хто ж каже, що він піде? — гостро запитав Ван-Брант, гніваючись і водночас бентежачись.

— Ти повинен сказати йому, щоб він не йшов від мене, — ніжно, з риданням у голосі, благала вона.

Ван-Брант сердито віджбурнув ногою головешку й сів.

— Ти повинен сказати йому. Він мій чоловік. Перед усіма жінками він мій чоловік. Ти великий, ти дужий! А я — дивись — я дуже квола. Бачиш, я коло твоїх ніг. Ти мусиш зробити це для мене. Ти мусиш!

— Устань! — грубо шарпонувши, він поставив її на ноги і сам підвівся. — Ти жінка. Не личить тобі ані валятися в болоті, ані біля ніг якогось чоловіка.

— Він мій чоловік.

— Нехай бог простить усім чоловікам! — вихопилося у Ван-Бранта.

— Він мій чоловік, — благально повторила вона, усе тим самим голосом.

— Він мій брат, — відповів Ван-Брант.

— Мій батько — ватаг Тантлач. Під його рукою п'ять селищ. Я накажу шукати скрізь і знайти тобі дівчину до вподоби. Ти можеш лишитися тут і жити з твоїм братом у достатках.

— Я тільки переночую і піду.

— А мій чоловік?

— Ось твій чоловік іде, чуєш?

За похмурими темними соснами пролунав Ферфаксів голос — він щось весело приспівував.

Як ясний день тьмяніє в туманнім морі, так від його співу примерхло обличчя жінки.

— Це мова його народу! — скрикнула вона. — Мова його народу!

Вона повернулась вільним рухом молодії гнучкої тварини і зникла в лісі.

— Домовився про все, — сказав, підійшовши, Фер-факс. — Його королівська величність прийме вас завтра після сніданку.

— Ви йому сказали? — спитав Ван-Брант.

— Ні, і не скажу, аж доки будемо готові їхати. Ван-Брант з важким почуттям подивився на своїх поснулих супутників.

— Я буду радий, коли ми відійдемо звідси на сотню миль, — сказав він.

Тум підняла шкур'яну запону, що закривала вхід у батьків вігвам. Два чоловіки сиділи з ним, і всі троє з цікавістю подивилися на неї. Лице її нічого не виявляло. Вона спокійно увійшла і, не промовивши й слова, сіла. Тантлач тарабанив кісточками пальців по спису, який лежав у нього на колінах, і злінька дивився на сонячний промінь, що пробивався крізь дірку в шкурі і довгою ясною доріжкою розрізав темряву житла. Праворуч біля нього сидів Чугенгет, шаман. Обое були вже діди, і в очах їхніх знати було втому від довгих років. Перед ними сидів юнак Кін, улюбленець усього племені. У нього були жваві, поривчасті рухи, а чорні очі допитливо і визивно перебігали з обличчя на обличчя.

Усі мовчали. Коли не коли чувся гомін із селища, і здалеку ледве долинали тонкі голоси хлопчаків, що десь там сварилися. Собака просунув голову у вігвам, по-вовчому зблиснувши очима. З вискалених білих іклів капала піна. Він загарчав, але, злякавшись нерухомих людських постатей, нахилив голову і поліз назад. Тантлач байдужно зпркнув на дочку.

— Ну, як твій чоловік? Як у вас із ним?

— Він співає чужих пісень, — відповіла Тум, — і його обличчя вже не таке.

— Так. Каже він що-небудь?

— Ні, але на його обличчі з'явився новий вираз, і нові думки в очах. Він сидить коло вогню разом з прибульцем, і вони розмовляють і розмовляють, і розмова їхня не має кінця.

Чугенгет щось зашепотів на вухо своєму господареві, а Кін увесь нахилився вперед.

— З далекого краю до нього лине поклик, — сказала Тум, — він сидить, і слухає, і відповідає піснею на своїй рідній мові.

Чугенгет знову щось зашепотів, і Кін знову нахилився вперед. А Тум замовкла, чекаючи, коли батько дасть їй знак, що вона може говорити далі.

— О Тантлачу, ти знаєш, що й дикі гуси, і лебеді, і маленькі качки виводяться тут на нашому пониззі. Ти знаєш також, що вони тікають перед морозами в невідомі краї, але ти знаєш і те, що вони завжди вертають назад, коли в нашім краю починає світити сонце і водяні шляхи визволяються з-під криги. Вони завжди вертають туди, де народились, щоби жити далі. Земля кличе їх, і вони прилітають. Є чужий край, що кличе мого чоловіка, той край, де він народився і куди він хоче йти на цей поклик. Але він мій чоловік! Перед усіма жінками він мій чоловік!

— Чи добре це, Тантлачу, чи добре? — спитав Чугенгет, і щось подібне до погрози було в його мові,

— Так, це добре! — відважно крикнув Кін. — Земля кличе своїх дітей. Усі землі кличуть до себе своїх дітей. Як вона кличе диких гусей, лебедів і маленьких качок, так вона кличе тепер цього чужинця, що забарився в нас і тепер повинен іти. Є ще другий поклик — поклик роду. Гусак парується з гускою, а лебідь не парується з маленькою качкою. Недобре, коли лебідь парується з маленькою качкою. І недобре, коли чужинці беруть собі жінок з наших селищ. Тому я й кажу, що чужинець повинен іти до свого роду, в свою країну.

— Він мій чоловік, — відповіла Тум, — і він велика людина.

— Так, він велика людина! — Чугенгет враз підвів голову, частина колишньої сили на мить, здавалось, вернулася до нього. — Він велика людина. Він вклав силу в твою руку, Тантлачу, він дав тобі владу. По всій нашій землі твоє ім'я наганяє страх. Тебе бояться і тебе шанують. Він дуже мудрий, і його мудрість дає нам чимало користі. Ми багато що йому завдячуємо: він навчив нас воєнних хитрощів, навчив, як боронити наше селище, як розсипатися в лісі; навчив, як провадити раду й обеззброювати ворогів словом, як скріплювати обіцянку присягою. Він навчив нас полювати дичину, ставити пастки, зберігати харчі, лікувати хворих і поранених у бою або на полюванні. На сьогодні ти, Тантлачу, був би кульгавим дідом, якби чужинець не прийшов тоді до нас і не допоміг тобі. І завжди, коли ми були непевні в чому, то йшли до нього, і він своєю мудрістю все робив зрозумілим для нас. Але й ще колись ми можемо бути непевні в чому, і знову потребуватимем його мудрості, отже, ми не можемо дозволити, щоб він пішов од нас. Недобре, коли ми відпустимо його.

Тантлач усе тарабанив по спису, нічим не виявляючи, що він чув бодай слово.

Тум дарма намагалась щось прочитати на його обличчі, і Чугенгет зігнувся і враз осів, неначе на нього знову наліг увесь тягар його років,

— Ніхто не вбиває для мене дичини! — Кін із силою вдарив себе по широких грудях. — Я сам її вбиваю для себе. Я відчуваю радість життя, коли вбиваю дичину. Коли я повзу по снігу до великого лося, я відчуваю радість; коли щосили натягаю лука і пускаю стрілу просто йому в серце, я відчуваю радість. М'ясо, що забив інший, не буває таке солодке, як те, що я сам забив. Я радію з життя, радію з своєї сили і спритності, радію, що я сам усе роблю для себе. Для чого інакше варто було б жити? Нащо мені життя, коли я не маю радості в собі самому і в тому, що я сам роблю? Тільки через те, що я відчуваю цю радість, я йду полювати й ловити рибу, а через те, що я йду полювати й ловити рибу, зростає і моя сила, і моя спритність. Чоловік, що сидить вдома біля вогню, не буде ні сильний, ні спритний. Він не буде щасливий, коли їстиме дичину, вбиту

моєю рукою, і життя його не буде радісне. Він не живе. І тому я кажу: добре, коли Чужинець піде від нас. З його мудрості ми не станемо мудріші. І ми не прагнемо бути спритні, хоч він спритніший за нас. Коли треба буде, хай краще підем до нього. Ми їмо дичину, яку він убиває для нас, але вона нам не смакує. За його силу нас шанують, але нам це не додає радості. Ми не живемо, коли він нам дає засоби до життя. Ми гладшаємо і на жінок переводимось, ми боїмось праці і забуваємо, як треба щось робити для себе. О Тантлачу, нехай ця людина йде від нас, щоб ми знову стали чоловіками. Я — Кін, я — чоловік, і я сам собі вбиваю дичину.

Тантлач зиркнув на нього очима, що в них була, здавалось, порожнеча вічності. Кін дивився на нього, дожидаючи відповіді, але уста старого ватага не поворухнулись. Він обернувся до дочки.

— Раз давши щось, не можна його взяти назад, — швидко мовила вона. — Я була ще дівчинка, коли цей Чужинець, що тепер мій чоловік, прийшов до нас. Я не знала чоловіків, не знала їхніх звичаїв, у моїм серці було повно дитячих мрій і забав, коли ти, Тантлачу, ти, і ніхто інший, покликав мене до себе і віддав у обійми Чужинцеві. Ти, і ніхто інший, Тантлачу. І як ти мене віддав цьому чоловікові, так і його віддав ти мені. Він мій чоловік. Він спав у моїх обіймах, і його не можна взяти з моїх обіймів.

— Добре було б, о Тантлачу, — хутко озвався Кін, кинувши промовистий погляд на Тум, — добре було б завжди пам'ятати, що, раз давши щось, не можна його взяти назад.

Чугенгет випростався.

— У тобі говорить твоя молодість, Кіне. А ми з тобою, о Тантлачу, старі люди, і ми це розуміємо. І ми колись дивилися в жіночі очі і відчували, що кров стає гарячою від дивних бажань. Але час вихолодив її, ми навчилися бути мудрими на радах і спокійними, проте ми знаємо, що

палке серце легко розпалюється, і воно необачне в своїх вчинках. Ми знаємо, що ти поблажливими очима дивився на Кіна і що Тум ти обіцяв йому ще тоді, коли вона була дитиною. Але настали інші часи, прибув Чужинець, і, задля добра всіх, ми мудро вирішили зламати обіцянку. Тум відібрали від Кіна.

Старий шаман спинився і глянув просто в очі молодому ескімосові.

— І нехай тобі буде відомо, що це я, Чугенгет, порадив зламати обіцянку.

— І що я не взяв іншої жінки на своє ложе, — сказав Кін. — Я сам зробив собі огнище, сам варив собі їсти і скреготів зубами в самоті.

Чугенгет подав знак рукою, що він ще не скінчив.

— Я стара людина, і розум — джерело моїх слів. Добре бути дужим і мати владу. А ще краще зректися влади, коли це приведе до чогось доброго. За тих давніх часів я сидів по праву руку від тебе, о Тантлачу! Мій голос лунав на раді, і моєї поради слухали всі. Я був дужий і мав владу. Після Тантлача я був перша людина. Але прибув Чужинець, і я побачив, що він спритний, мудрий і великий. Він був мудріший і величніший, ніж я, і через те й користі від нього було більше, ніж від мене. Твої вуха завжди були відкриті для мене, Тантлачу, ти прислухався до моїх слів і дав Чужинцеві владу, місце й доньку свою Тум. Настали нові часи і новий лад. Добробут прийшов до нашого плем'я, і воно й далі так буде, коли Чужинець лишиться серед нас. О Тантлачу, старі ми з тобою, і ти, і я. І це клопіт голови, а не серця. Прислухайся до моїх слів, Тантлачу! Прислухайся до моїх слів! Нехай Чужинець лишиться!

Запала довга мовчанка. Старий ватаг розмірковував і зважував усе, сидячи, неначе якийсь бог; Чугенгет, здавалося, увесь поринув у далеке минуле; Кін жадливо дивився на молоду жінку, а вона не помічала його і не спускала ока з батькового обличчя. Відхиливши шкуру коло входу,

знову з'явився собака і, набравшись сміливості, уповз у вігвам. Він з цікавістю обнюхував звислу руку Тум, визивно нащулив вуха до Чугенгета і сів на задні лапи перед Тантлачем. Спис із гуркотом покотився на підлогу, собака, перелякано заскавучавши, скочив убік, клацнув зубами й другим стрибком виметнувся з вігваму.

Тантлач помалу переводив пильні очі з одного обличчя на інше, довго вдивлявся в кожне. Тоді суворо і владно підвів голову і проголосив свій рішенець холодним рівним тоном:

— Чужинець лишається. Зібрати мисливців. Послати гінця в сусіднє селище, щоб прийшли всі вояки. Прибульця я не хочу бачити. Ти, Чугенгете, перемовиш із ним. Скажи йому, хай іде геть зараз же, коли хоче йти мирно. А якщо дійде до бою — вбивайте, вбивайте всіх до одного. Але мій наказ усім: ніякої шкоди нашому Чужинцеві, чоловікові моєї дочки. Я сказав.

Чугенгет підвівся і, похитуючись, вийшов геть. За ним вийшла Тум. Коли Кін нахилився, щоб і собі вийти, голос Тантлачів спинив його:

— Кіне, ти чув мої слова, і це добре. Чужинець лишається. Ніякого лиха не повинно з ним трапитись...

Ескімоси, яких Ферфакс навчив воєнної науки, не кидалися вперед з дикими вигуками. Навпаки, вони виявили велику стриманість і самовладу і помалу, мовчки пересувалися від одного захистку до іншого. Індіани й канадці залягли на березі річки. Вузький відкритий простір перед ними давав їм деяку перевагу. Вони не бачили нічого і тільки вухом ловили непевні звуки, але почували, що ліс вирує життям, і вгадували наближення невидимого ворога.

— От прокляття! — пробурчав Ферфакс— Вони ще й не нюхали пороху, а я навчив їх користуватися ним!

Евері Ван-Брант засміявся, вибив люльку і дбайливо заховав її разом з кисетом, потім вийняв ножа з піхов, що висіли у нього при боці.

— А ось почекайте, ми відкинемо передні лави й зіб'ємо їм трохи пиху.

— Але вони підуть розстрільнею, якщо не забули моєї науки.

— Нічого... Ми покропимо їх з гвинтівок. Усе буде гаразд... За першу кров зайва порція тютюну, Луне!

Лун, один з індіан, націлився у виставлене плече, влучна куля вдарила і показала власникові його, що він викритий.

— Аби тільки викликати їх на відкритий напад, — бурмотів Ферфакс,
— аби тільки на відкритий напад.

Із-за далекого дерева вигулькнула голова. Ван-Брант одним пострілом повалив ескімоса на землю. Той упав у передсмертних корчах. Майкл поклав третього. Ферфакс і інші також стріляли в кожного ворога, що тільки витикався, і в кущі, тільки де ворухнеться. П'ятеро ескімосів, що перебігали невеличку галявину, так і не перебігли її, а ліворуч, де захист був ненадійний, їх убили більше десятка. Але вони з похмурим спокоєм поставилися до своїх втрат і обережно й розважливо просувалися далі вперед, не поспішаючи і не затримуючись.

Минуло хвилин з десять. Вони підійшли вже зовсім близько, коли раптом наступ припинився. Настала зловісна, загрозлива тиша. Враз налетів легенький вранішній вітерець. Ліс і хащі зашелестіли, переливаючись зеленими й золотими тінями. Бліде ранкове сонце кинуло на землю довгі ясні смуги, поруч із ними простяглися такі самі довгі тіні. Один поранений підвів голову і насили поповз через низину. Майкл націлився в нього, але не вистрелив. Свист пронісся невидимою лінією з лівого боку на правий, і хмара стріл звилася в повітря.

— Готуйсь! — скомандував Ван-Брант з металевою ноткою в голосі. — Вогонь!..

Ліс заворушився. Ворог одночасно з усіх боків перейшов у наступ. У відповідь на його дике виття рушниці грізно й люто гаркнули. Смерть настигала ескімосів на бігу, вони падали, але здіймалася нова невтримна ревуча хвиля їхніх братів і перекочувалась далі. У передніх лавах, разом з тими, що наступали, бігла Тум, Вона була простоволоса, розмахувала руками і мчала між дерев, перескакуючи через корчі. Ферфакс не пізнав її, націлився і мало вже не потис на гачка.

— Жінка! Не стріляйте! — скрикнув нараз він. — Дивіться, вона без зброї!

Ні індіани, ні Майкл, ні його товариш-канадець не почули Ферфакса. Не розібрав його слів і Ван-Брант, усе випускаючи кулю за кулею. Тум, не зачеплена пострілами, бігла тепер за високим, одягненим у шкури мисливцем. Ферфакс поклав двох, що бігли обабіч неї, і націлився в мисливця. Але той, мабуть, упізнав його, звернув убік і простромив списом Майкла. Тум обхопила свого чоловіка рукою за шию і, напівобернувшись, криком і рухами розділила тих, що нападали. З обох боків промчали десятки людей. Здрігаючись із жаху, глибоко схвильований, Ферфакс хвилину, неначе в якомусь дикому екстазі, дивився на неї, на її бронзову красу. Дивні, безсмертні привиди поставали йому перед очима. У мозкові промайнули уривки давніх філософських теорій і нової етики, їх заступили інші образи, напрочуд яскраві й зовсім невідповідні одні одним — сцени полювання, чорний, похмурий ліс, безмежна снігова пустеля, — потім веселі вогні бальної зали, миготіли довгі галереї і аудиторії, виблискували ряди пробірок і тяглися полиці з книжками, стукотіли машини, ревла вулиця, згадувались рядки забутих пісень, обличчя коханих жінок і давніх товаришів, самотній струмок на дні глибокої ущелини, розбитий човен на березі моря, осяяні місячним світлом поля і пишні долини, пахощі сіна...

Мисливець, якому куля влучила межі очі, підскочив у повітрі і на повному розгоні мертвий упав на землю. Ферфакс опам'ятався. Його товариші, ті, котрі ще були живі, далеко відступили. З-поза дерев долинали хижі вигуки: "Гія, гія!" — це кричали вояки, що оточили, й убивали їх своїми кістяними списами. Зойки мрущих різали Ферфакса, як ножем. Він знав, що бій скінчився, що їх переможено, але традиції раси, вірність товаришам гнали його туди, ген за ті дерева, щоб хоч умерти разом з ними.

— Мій мужу! Мій мужу! — кричала Тум. — Ти в безпеці!

Він хотів вирватись, але вона всією вагою повисла на ньому й не давала йому йти.

— Не треба, не треба, вони вже мертві, а життя таке гарне!

Вона міцно обхопила чоловіка руками за ший, а ноги її переплелися з його ногами. Він не так ступив, спіткнувся, похитнувся, силкуючись утриматись, спіткнувся ще раз і впав на землю. Він вдарився головою об корінь і, оглушений, мліючи, усе ще безсило боровся з жінкою. Падаючи, вона почула свист близької стріли і, як щитом, захистила його своїм тілом, міцно обійнявши його руками і припавши лицем і губами йому до шиї.

І тоді з густого чагарника, що ріс ступнів за двадцять від них, підвівся Кін. Він уважно подивився навколо себе. Бій промчав. Вдалині завмер останній зойк. Кіна ніхто не міг бачити. Він поклав стрілу на тятиву і поглянув на чоловіка й жінку. Між її рукою й грудьми біліло чужинцеве тіло. Кін відтягнув тятиву й прицілився. Щоб було більше певності, він примірівся двічі, а потім спокійно пустив стрілу з кістяним кінчиком у біле тіло чоловіка, що здавалося ще білішим в обіймах смуглявої жінки.